

Julija Lozzi Barković – Lidija Butković Mićin

Julija Lozzi Barković
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4
HR - 51000 Rijeka

Lidija Butković Mićin
Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23000 Zadar

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 10. 4. 2019.

Prihvaćen / Accepted: 11. 10. 2019.

UDK / UDC: 72Albini, A.

72.036(497.5Rijeka)

DOI: 10.15291/ars.2929

Uloga Alfreda Albinija u projektiranju i izgradnji Hrvatskog kulturnog doma u Sušaku te njegovo dovršenje i izmjene

The Role of Alfred Albini
in the Design and Construction
of the Croatian Cultural Centre
in Sušak, and Its Completion
and Alterations

SAŽETAK

Hrvatski kulturni dom u Sušaku jedna je od najvažnijih modernističkih građevina na području riječke regije koja, uz to, uživa i istaknuti status u cjelini hrvatske moderne arhitekture 20. stoljeća. U ovom radu, na temelju sustavne obrade do sada nekonzultirane arhivske građe, istraživački fokus usmjeren je prema projektnim idejno-izvedbenim inačicama Alfreda Albinija i kvalitativnoj analizi same gradnje, s naglaskom na hotelskom dijelu kompleksa za koji je utvrđen tijek Albinijevih odluka o tlocrtnoj dispoziciji i artikulaciji vanjskog oplošja, te prema dovršenju i provedenim adaptacijama u poratnim i kasnijim godinama koje doprinose cjelovitom definiranju tog složenog arhitektonskog sklopa.

Ključne riječi: Hrvatski kulturni dom, Sušak, Rijeka, Alfred Albini, arhitektura modernizma

ABSTRACT

The Croatian Cultural Centre in Sušak is one of the most significant modernist buildings in the Rijeka region, which moreover enjoys a prominent status in the whole of 20th-century modern architecture in Croatia. In this paper, based on the systematic analysis of previously unconsidered archival material, the research focus is on Alfred Albini's design variants in concept and performance, as well as on the qualitative analysis of the construction itself. Special emphasis has been placed on the hotel part of the complex, for which the course of Albini's decisions about the ground-plan layout and articulation of the exterior has been reconstructed, and on the completion and alterations during the post-war and later years, which contributed to the overall definition of this complex architectural assembly.

Keywords: Croatian Cultural Centre, Sušak, Rijeka, Alfred Albini, modernist architecture

Uvod

O Hrvatskom kulturnom domu u Sušaku, jednom od najsloženijih i najintrigantnijih primjera hrvatske moderne arhitekture između dva rata, pisali su mnogi: sami sudionici njegove ideacije i realizacije, arhitekti i inženjeri iz Sušaka i Zagreba, a potom povjesničari umjetnosti i arhitekture u brojnim publikacijama, člancima, knjigama.¹ Državni natječaj za Narodni dom u Sušaku iz očista nacionalne povijesti arhitekture bio je ključni trenutak za afirmaciju modernog izraza, potvrda ne samo kvalitete prvonagrađenog projekta Josipa Pičmana nego općenito nastupajuće generacije mladih autora koji su svoje snage odmjeravali upravo na javnim natječajima kao mjestima propagiranja novih ideja i edukacije javnosti o naprednoj i socijalno osviještenoj arhitekturi. Samo ostvarenje Doma dugo je vremena bilo zasjenjeno Pičmanovom tragedijom pa se tek početkom 90-ih godina 20. stoljeća znanstveni fokus počinje usmjeravati i prema projektnim inačicama Alfreda Albinija te kvalitativnoj analizi izvedene gradnje. Temeljni cilj ovog rada upravo je doprinijeti istraživanjima na tom planu, što uključuje, pored nacrtne dokumentacije, konzultiranje pisanih izvora i tehničkih elaborata čiji je potpisnik upravo Alfred Albini, a koji prethode ili prate izgradnju, te upozoriti i na Albinijevu involviranost kao nadzornog inženjera u višegodišnji proces realizacije kompleksa te na poslijeratno dovršenje građevine i provedene izmjene.

Sušak je, podsjetimo, u međuratno doba pogranični i lučki grad u sastavu Kraljevine Jugoslavije, koji nakon osamostaljenja 1919. postaje važno gospodarsko središte i tranzitna postaja za Hrvatsko primorje i Dalmaciju. Početkom tridesetih godina broji tek 16 tisuća stanovnika, no za Banovinu Hrvatsku i Kraljevinu Jugoslaviju znači mnogo više nego istovremeno susjedna mnogoljudnija Rijeka Italiji. Sušak je trebao prerasti i u kulturno i turističko središte regije, no zbog manjka smještajnih kapaciteta i društvenih sadržaja nije mogao računati na duži boravak posjetitelja. Općinski čelnici, svjesni tih problema, ozbiljno su prionuli realizaciji ambicioznog pothvata izgradnje višenamjenskog Narodnog doma kojim bi riješili sve navedene potrebe grada. U onovremenoj društveno-povijesnoj konstelaciji razlozi pokretanja tog zamašnog projekta nosili su i nedvojbene političke konotacije jer je takvo zdanje na nacionalnoj i međunarodnoj razini trebalo simbolički predstaviti napredak ne samo Sušaka nego i Kraljevine Jugoslavije u cjelini, osobito u odnosu na susjednu Italiju.

Prema novijim istraživanjima izgleda da je sušačka općina na čelu s gradonačelnikom Đurom Ružićem tom zadatku pristupila s izuzetnom odgovornošću pa je prije pokretanja bilo kakve akcije 1933. naručila predprojektu razradu od Ernesta Weissmanna s Radnom grupom Zagreb.² Grupa se u tipološkom smislu zanimala upravo za višenamjenske zgrade s poslovnim dijelom, dvoranom za kulturne manifestacije, knjižnicom i muzejom, koje su i u inozemnim razmjerima prepoznate kao mjesta produkcije nove socijalne i urbane kulture. Natječajni projekti Radne grupe Zagreb za Radničke ustanove u Zagrebu i Državnu štampariju u Beogradu te idejna studija Narodnog doma u Sušaku odlikuju se promišljenom dispozicijom tih složenih arhitektonskih sklopova unutar urbanistički zahtjevnih situacija uz racionalno korištenje raspoloživih parcela. U primjeru sušačkog Doma članovi grupe inzistiraju na međusobnom odnosu svih sastavnica u komunikaciji s neposrednim gradskim tkivom te na hortikulturnom uređenju trga – terase ispred hotela i kavana. Hotel zamišljaju kao visoku zgradu koja je akcent glavne jugoslavenske luke sjevernog Jadrana (sl. 1).³

Naručenom razradom projekta kod kompetentnih stručnjaka, što je bio uzoran potez rukovodstva grada Sušaka, stvoreni su preduvjeti za pripremu programa javnog natječaja za idejnu osnovu Narodnog doma. Program natječaja raspisanog u

1.
Radna grupa Zagreb:
prednatječajna studija Narodnog
doma, 1933./1934., perspektiva,
Hrvatski muzej arhitekture HAZU,
Zagreb, AKP.97.8A, Narodni dom
u Sušaku

Zagreb Work Group: a pre-
competition study of the Croatian
Cultural Centre, 1933/1934,
perspective, Croatian Museum
of Architecture HAZU, Zagreb,
AKP.97.8A, Croatian Cultural Centre
in Sušak

studenome 1934., koji je privukao inženjere i arhitekta iz svih važnijih središta Kraljevine Jugoslavije, sastavilo je Gradsko poglavarstvo uz suradnju delegiranih članova Kluba arhitekata iz Zagreba, koje je za izgradnju Doma predvidjelo atraktivno, ali graditeljski neprikladno zemljište u središtu Sušaka, na sjecištu Strossmayerove ulice i Boulevarda (danas istoimene ulice). Prvonagrađeni rad Josipa Pičmana sa suradnicima ponudio je najbolje rješenje koje hotelski sklop odvađa od dijela zgrade za javne i kulturne potrebe, ali uspostavlja njihove međusobne veze radi cjelovite organizacijsko-tehničke djelotvornosti kompleksa. Prostornim smještajem ističe se uloga visinski dominantne zgrade hotela koji se izdiže iznad okoline i vidljiv je izdaleka kao obilježje Sušaka. Kao i u rješenju Radne grupe Zagreb, čiji je član bio Josip Pičman, hotel je odmaknut od prednjeg dijela gradilišta, ali nije pločastog tipa kakav grupa predlaže, već je pravokutnog tlocrta s plitkim ostakljenim istacima na južnom i zapadnom pročelju. Protuteža mu je peterokatni blok L tlocrta na također ostakljenom postamentu, s kulturnim centrom i stambenim dijelom, koji gradilište zatvara i stapa se s okolnom izgradnjom.⁴

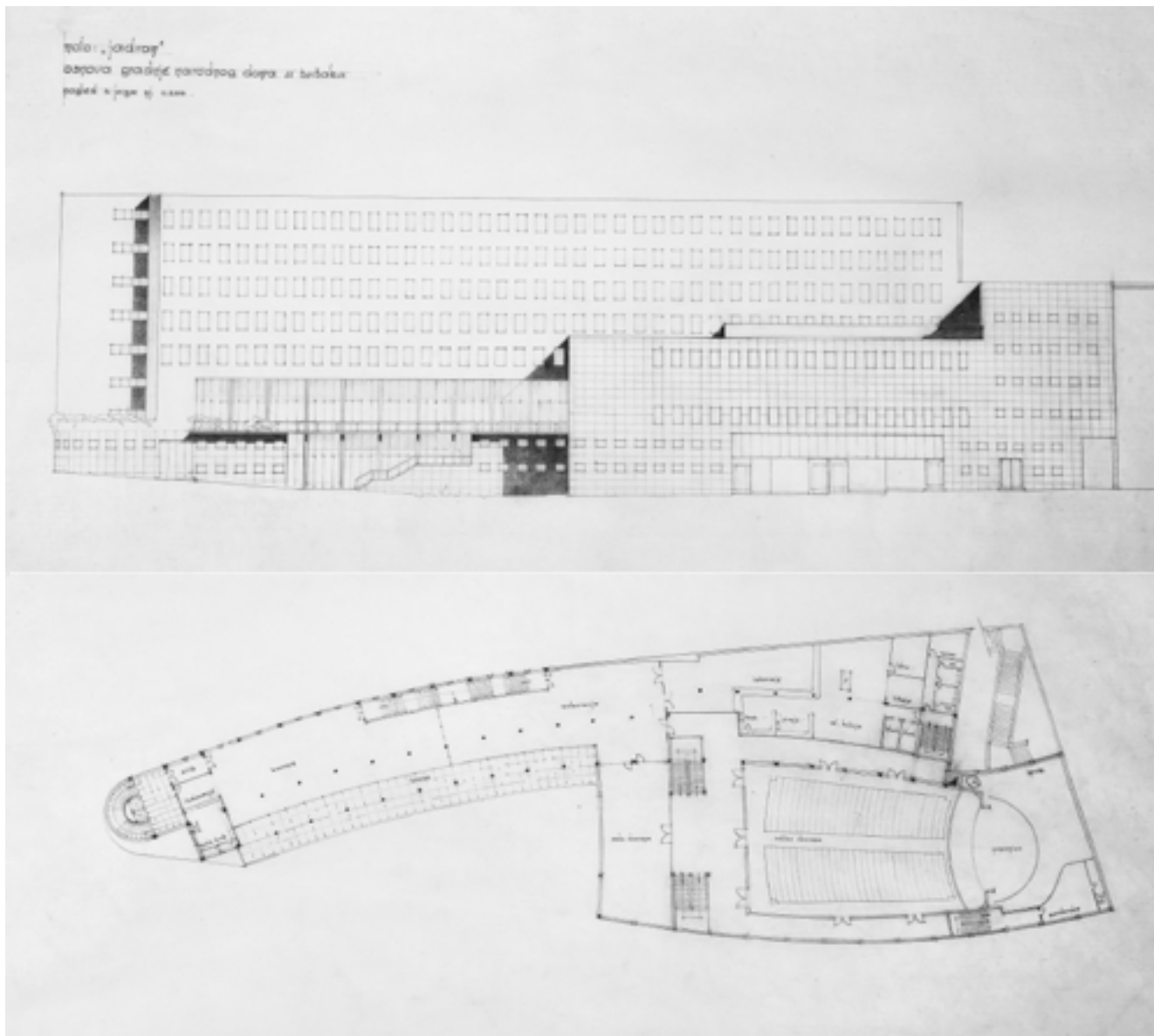
Natječajni projekt Alfreda Albinija

U dokumentaciji pohranjenoj u Državnom arhivu u Rijeci Alfred Albinini ne navodi se među sudionicima natječaja, premda je sačuvan njegov navodni natječajni projekt u Muzeju grada Zagreba na kojem je uočljivo geslo *Jadran*.⁵ Sporno je da se pod istim nazivom u službenom popisu natječajnih radova spominje otkupljeni rad Fedora Vučkovića koji konceptijski nema nikakve veze s Albinijevim prijedlogom. Već je Nana Palinić izrazila sumnju u Albinijevu participaciju u natječajnom projektu za Narodni dom jer je tvrdnja u konzultiranoj literaturi počivala prije svega na objavljenoj izjavi inž. Zlatka Prikrila, člana stručnog povjerenstva za ocjenu prestižnih radova, da je Albinini dobio jedan od pet podijeljenih jednakih otkupa, premda ih je prema arhivskim izvorima dodijeljeno četiri.⁶ Je li Albinijev rad iz formalnih razloga prijavljen pod drugim nazivom, odnosno je li Albinini uopće konkurirao na natječaju ostaje još jedno od otvorenih pitanja s obzirom na to da ne postoji vjerodostojna dokumentacija koja bi njegovo sudjelovanje zaista i potvrdila. Kako god bilo,

2.

Natječajni rad Alfreda Albinija za Narodni dom, 1935., nacrt južnog pročelja i tlocrt prvog kata, Muzej grada Zagreba, ostavština Alfreda Albinija

Alfred Albinini's competition project for the Croatian Cultural Centre, 1935: design of the south façade, ground plan of the first floor, Zagreb City Museum, legacy of Alfred Albinini

Albini u tzv. natječajnom projektu predlaže izduženu visoku zgradu s priljubljenim nižim aneksom koja se konveksno-konkavnim pročeljima prilagođuje ulicama što obilaze parcelu. Osmeroetažni volumen s hotelom i kupalištem prati krivulju Boulevarda, a niži blok s malom i velikom dvoranom blagi zavoj Strossmayerove ulice uz jednakovrijedno tretirane obje ulične fasade. Rasterirana vanjska obloga prednjeg aneksa u kontrastu je s glatkim pročeljem uzdužne zgrade na ostakljenom podnožju, definirane zaobljenim uglom predviđenim za smještaj stepeništa. Kavana i restoran s terasom na prvom katu spojeni su s velikom i malom dvoranom u jedinstvenu cjelinu, no primjedba o neusklađenosti unutrašnjeg kuta susreta dvaju korpusa kao manje uspješno promišljenih segmenata interijera apsolutno stoji, ne dosegovši kvalitetom ostala rješenja u unutrašnjem rasporedu (sl. 2).⁷

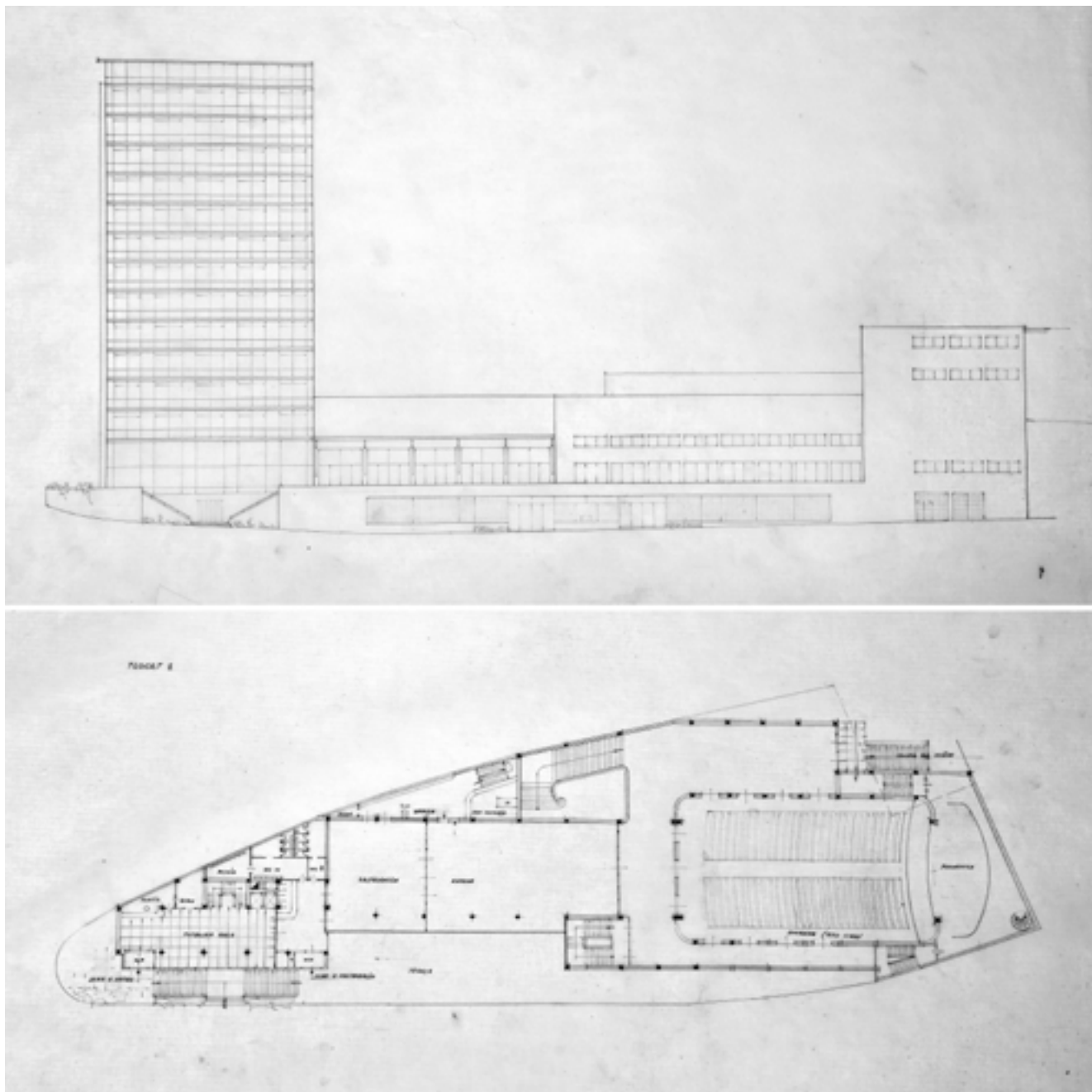
Poznato je da događaji nakon završenog natječaja nisu krenuli pretpostavljenim tijekom jer se na temelju idejnog projekta, osmišljenog prema vrlo širokim postavkama natječaja, nije moglo pristupiti izradi izvedbene osnove, bez prethodnog usklađivanja sa stvarnim materijalnim mogućnostima općine. Kako bi se dobilo konačno rješenje Doma koje bi udovoljilo svim željama i novčanim ograničenjima, Gradsko vijeće u travnju 1935. odlučuje raspisati uži natječaj između trojice nagrađenih natjecatelja (Pičman, Löwy, Kliska/Ulrich), ali s vrlo detaljnim programom. Izvedba je, nakon niza obrata, 8. veljače 1936. povjerena Pičmanu koji je, ne vjerujući u pozitivan ishod, dan prije počinio samoubojstvo u Zagrebu.⁸

Varijante projektnih rješenja Alfreda Albinija

Nakon tragične smrti Josipa Pičmana, a uz podršku dr. Ive Perovića, tadašnjeg bana Hrvatske Banovine, odlučeno je da se na podlozi prvonagrađenog projekta nastavi s radom na izgradnji Doma, a posao je povjeren arhitektu Alfredu Albiniju koji je tada bio profesor na Tehničkom fakultetu u Zagrebu.⁹ U arhivskim izvorima i stručnoj literaturi ne navode se točni razlozi zašto je Albini preuzeo taj izuzetno zahtjevan posao koji je uključivao izradu izvedbenog projekta Narodnog doma te čitavog niza tehničkih elaborata radi pripreme licitacija i troškovnika radova, a potom i kompleksno vođenje i nadzor gradnje. No, očito je to bio izazov za stručnjaka s određenim praktičnim i akademskim iskustvom, koji je povjereni mu zadatak izvršavao s očekivanom odgovornošću i dosljednošću.¹⁰ Albinijev pomoćnik u nadzornim poslovima u vrijeme najintenzivnijih radova bio je tada mlad i produktivan arhitekt Kazimir Ostrogović.¹¹

Pouzdana možemo tvrditi da je Alfred Albini predložio tri idejne varijante prije izrade izvedbenog projekta Narodnog doma u periodu od 1936. do 1938. godine, iako su i tijekom gradnje prema Albinijevim pisanim uputama i nacrtima unošene izmjene poput rasporeda i broja hotelskih soba i drugih prostorija.

Prvi Albinijev idejni projekt doslovna je razrada Pičmanova natječajnog rada, uz izostavljanje balkona poslovnih prostorija okrenutih sjeveru, nakon čega su uslijedile radikalnije promjene. Tako su sljedeće dvije inačice predvidjele rotiranje zgrade s malom dvoranom kako bi bila postavljena paralelno s volumenom s velikom dvoranom, kao i položaj hotelskog tornja u prednjem dijelu zemljišta. Restoran, u prvoj varijanti također pozicioniran između hotela i kulturnog centra (s velikom i malom dvoranom i kavanom), ostakljenjem fronte prema terasi nadovezuje se na princip ostakljenja hotelskog tornja. Ostakljenje pročelja male dvorane u drugoj inačici izostaje, koje je u trećoj varijanti definirano neprekinutim nizom prozorskih otvora uz njezin gornji rub, približavajući se izvedbenom projektu. Pročelje velike dvorane u drugoj inačici jednake je visine kao zgrada male dvorane, na koju se nadovezuje povišeni istočni blok doprinoseći stepenastom nizanju volumena na sjevernoj strani.¹² Ističemo da je u svim navedenim varijantama predviđeno ostakljenje pročelja zgrade hotela s južne i zapadne strane, kao što je to zamislio Josip Pičman u natječajnom projektu (sl. 3).

3.
Druga Albinijeva projektna inačica
HKD-a: nacrt uličnog pročelja,
tlocrt prvog kata, 1936.-1938.,
Muzej grada Zagreba, ostavština
Alfreda Albinija

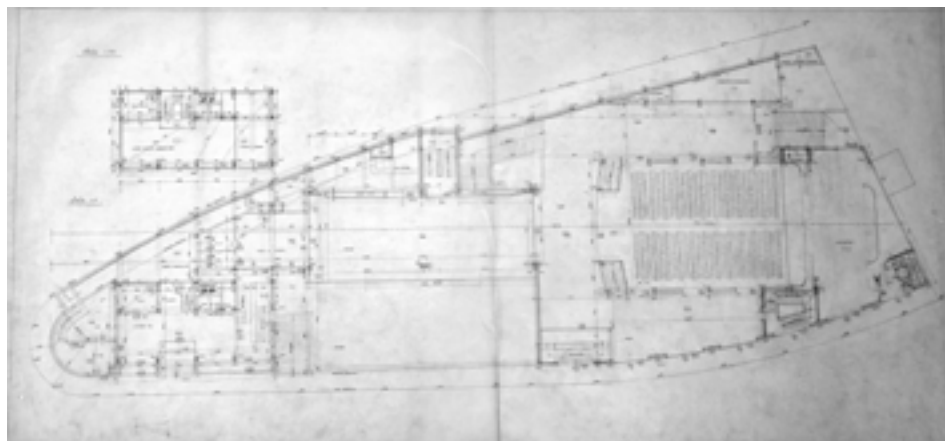
Albini's second project version of
the Croatian Cultural Centre: design
of the street front, ground plan of
the first floor, 1936-1938, Zagreb
City Museum, legacy of Alfred Albini

Alfred Albini u izvedbenom rješenju, na traženje općine, izostavlja sadržaj cijele suterenske etaže s bazenom (koji se provlači u svim njegovim prethodnim prijedlozima). Peterokatni blok, izvorno predviđen za stanovanje, prenamjenjuje za smještaj ureda javnih institucija. Izostavlja i poprečni prolaz/stepenište na spoju kompleksa s postojećom izgradnjom u Strossmayerovoj ulici, što je u odnosu na Pičmanov natječajni projekt komunikacijski gubitak zarad veće prostornosti kulturnog centra. Albini, za razliku od Josipa Pičmana koji je inzistirao na razvedenosti dijelova građevine, pomakom hotela iz sjeverozapadnog u jugozapadni dio parcele polučuje kompaktnost kompleksa koji prati krivulju Strossmayerove ulice, što je koncepcijski uočljivo već u njegovu tzv. natječajnom projektu (sl. 4).¹³

4.

Alfred Albini: tzv. izvedbeni projekt Narodnog doma, tlocrt prvog kata (uključujući tlocrt zadnje etaže hotelskog tornja), Muzej grada Zagreba, ostavština Alfreda Albinija

Alfred Albini: the so-called construction design of the Croatian Cultural Centre, ground plan of the first floor (including the ground plan of the top floor of the hotel tower), Zagreb City Museum, legacy of Alfred Albini

Terasa ispred hotela, sa zgradom male dvorane, pomaknuta je između dvaju glavnih korpusa: hotela i volumena s velikom dvoranom. Krajnji zapadni ugao parcele iskorišten je za spremište dostupno iz ulaznog hola hotela te za manju terasu iznad tog završnog „kljuna”.¹⁴

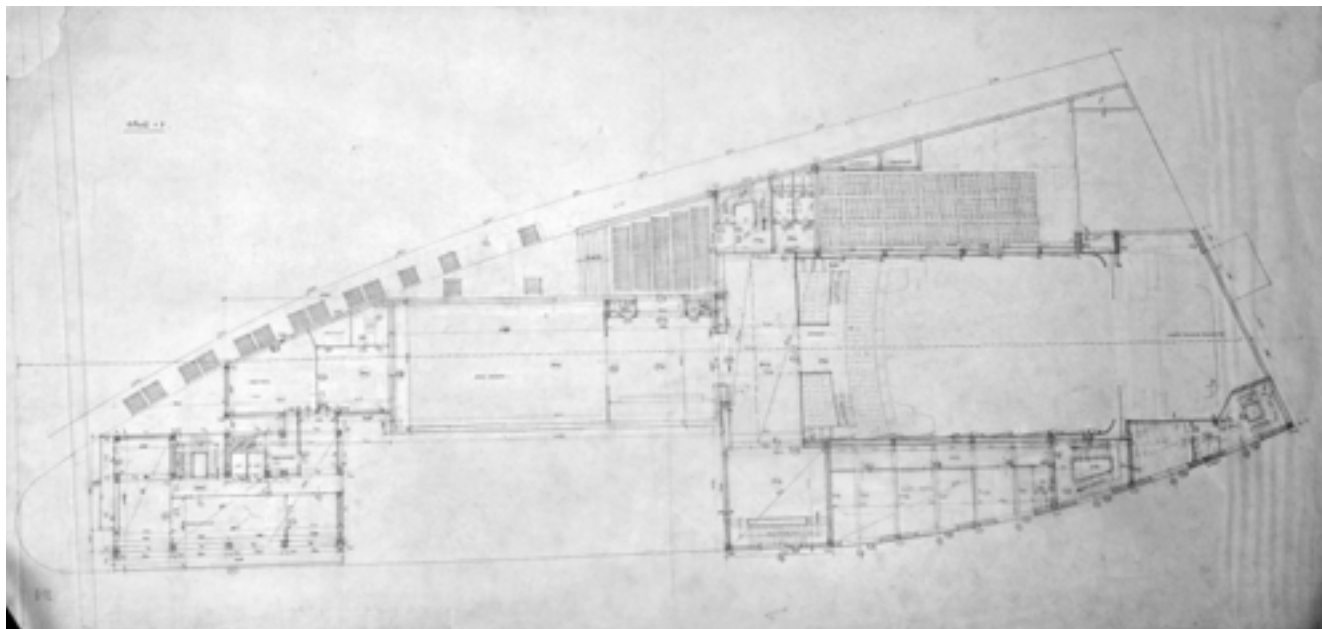
Tlocrtni gabarit hotela Alfred Albini koncipira kao pravokutnik (19/18, 25 x 10 m/9, 27) s četrnaest etaža nad zemljom i tri ispod zemlje.¹⁵ Ulazni hol s portirom i uredom postavlja paralelno s pružanjem glavne gradske prometnice, koji zauzima zračni prostor prizemlja i polukata. Drugi kat namjenjuje servisu, dok na trećem katu smješta reprezentaciju. Na ostalih deset katova raspoređene su hotelske sobe dostupne sa središnjeg hodnika usporednog s dužom osi objekta po uzoru na klasični dvotrakt. Na četrnaestoj etaži pomični stakleni krov kavane s terasom, predviđen u Pičmanovu natječajnom radu, izostavljen je iz financijskih razloga. Vertikalnu komunikaciju u hotelu omogućuju trokrako stepenište i dizala bez kojih je ovakva građevina nezamisliva (sl. 5).

Poštujući Pičmanov pristup u strukturnom razdvajanju vertikale hotela u odnosu na ostali dio kompleksa, Albini je predvidio ostakljenje južne i zapadne fasa-

5.

Alfred Albini: tzv. izvedbeni projekt Narodnog doma, tlocrt drugog kata, 1937./1938., Muzej grada Zagreba, ostavština Alfreda Albinija

Alfred Albini: the so-called construction design of the Croatian Cultural Centre, ground plan of the second floor, 1937/1938, Zagreb City Museum, legacy of Alfred Albini

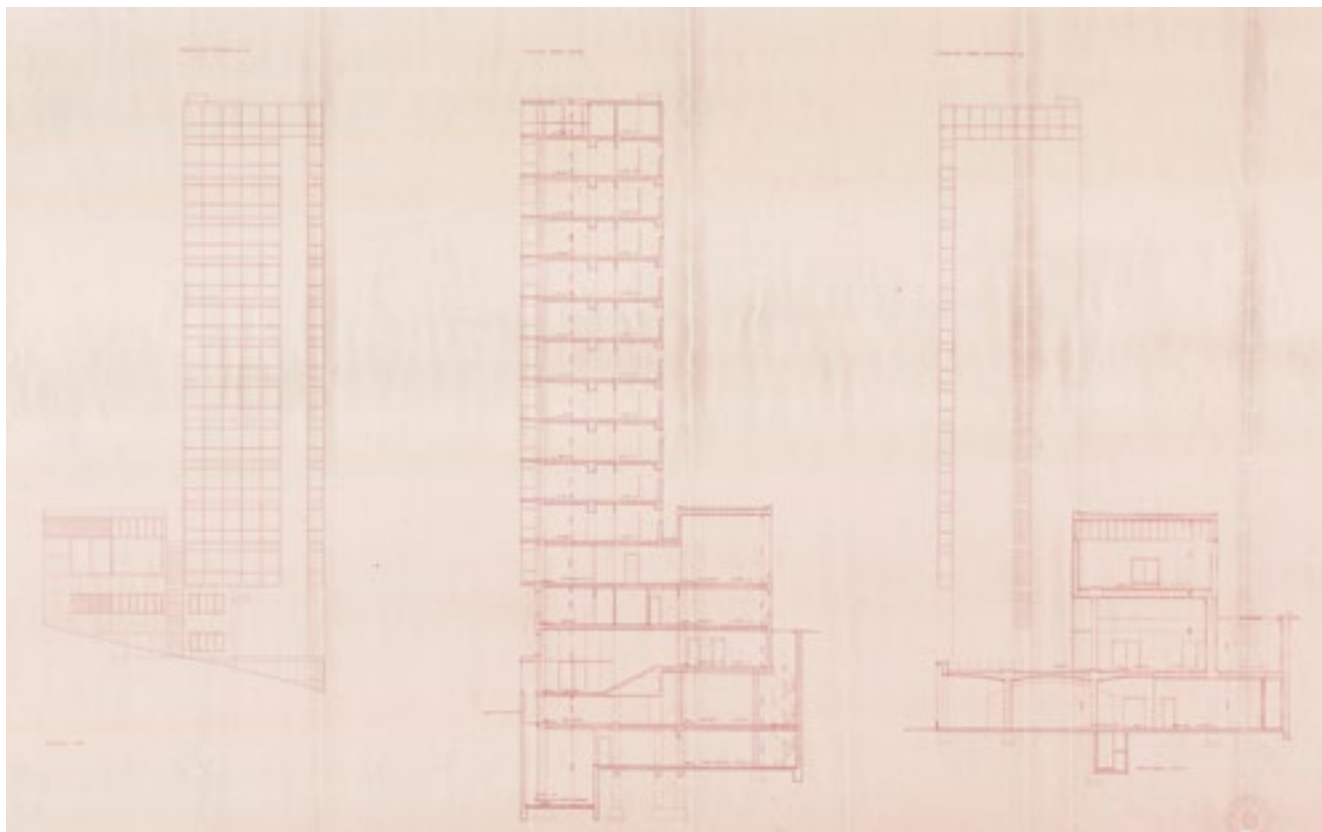
de hotela vertikalno-posmičnim luksafleksima koje zbog tehničkih i materijalnih ograničenja u konačnici ipak nije bilo moguće ostvariti u cijelosti (sl. 6).

U prizemlju središnjeg volumena s malom dvoranom Albini smješta restoran čije ravno krovšte postaje terasa uvučene kavane na katu na koju se dolazi vanjskim stepeništem nad kojim uzdužna greda povezuje gornji rub restorana s parterom hotela. Ova poveznica, uz to što doprinosi modernitetu u smislu isticanja ulične linije fronte, ima i ulogu „svečanog” portala. Ulaz u malu dvoranu (iznad kavane) na sjevernoj je strani gdje je pristupnim stepeništem s podestom u doticaju s Boulevardom. Interijer male dvorane prema zapadu u komunikaciji je s hotelskom prostorijom za zajuttrak, te istočno s velikom dvoranom. Kavana je pak vestibulom i unutrašnjim stepeništem povezana s ulaznim holom hotela, a na suprotnoj strani s foajeom kulturnog centra (sl. 7).

6.
Alfred Albini: tzv. izvedbeni
projekt Narodnog doma,
perspektiva, 1937./1938., Muzej
grada Zagreba, ostavština Alfreda
Albinija

Alfred Albini: the so-called
construction design of the Croatian
Cultural Centre, perspective,
1937/1938, Zagreb City Museum,
legacy of Alfred Albini

7.
Alfred Albini: tzv. izvedbeni projekt Narodnog doma, nacrt zapadnog pročelja, presjek kroz hotel, presjek kroz restoran, 1937./1938., Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-58, Gradski građevni uredi Sušak 1922.-1947.

Alfred Albini: the so-called construction design of the Croatian Cultural Centre, design of the west façade, cross-section of the hotel, cross-section of the restaurant, 1937/1938, State Archive in Rijeka, HR-DARI-58, Municipal Construction Offices in Sušak, 1922-1947

Albinijevo pomno studiranje najadekvatnijeg arhitektonskog i urbanističkog rješenja za Narodni dom bilo je uzrokovano brojnim činiteljima koji su iz godine u godinu mijenjali izvedbene uvjete. Većini opisanih promjena među idejnim i izvedbenim inačicama kumovali su praktični razlozi, poput zatečenog stanja zemljišta (problem nejednake razine i nosivosti), reducirane financijske mogućnosti sušačke općine, ali i sve teže nabave potrebne mehanizacije, materijala i ljudstva uoči Drugog svjetskog rata. Albini se, međutim, unatoč vjerojatno frustrirajuće nepredvidivim okolnostima, predano hvatao u koštac s novim izazovima nastojeći minimalizirati kompromise te, kad je to bilo nemoguće učiniti, ne izgubiti iz vida početnu zamisao i arhitektonski integritet projekta.

Tijek izgradnje do Drugog svjetskog rata

Na javnoj licitaciji za graditeljske i armiranobetonske radove krajem 1936. podnesene su tri ponude poduzetnika iz Zagreba i Ljubljane, koje su rješavane na sjednici Građevinskog odbora za gradnju Doma u siječnju 1937., osnovanog upravo tim povodom, na čijem je čelu bio Zlatko Prikrić, viši gradski inženjer i načelnik Građevinskog ureda u Sušaku. Skroman broj prijavljenih sudionika navodno je onemogućio odabir najboljeg ponuđača, što je bilo razlogom druge licitacije, ponovljene istog mjeseca. Kako je sušačka općina preferirala domaće majstore, ne iznenađuje da su odabrane građevinske tvrtke Leo Babić i Boren Emili¹⁶, specijalizirane za izvođenje betonskih radnji, a dale su i najveći popust.¹⁷

Babić i Emili s radovima započinju odmah po odobrenju licitacije kako bi zgrada bila predana na upotrebu za 20 mjeseci, računajući od dana ugovorenog početka gradnje u travnju 1937. Poduzetnicima je valjalo predložiti program u kojem detaljno predviđaju tijek pojedinih radova i međurokove, a obvezuju se držati svoje

ponude i građevnih pomagala: nacрта, troškovnika te općih i posebnih uvjeta. Kod prikaza prve privremene situacije u rujnu 1937. Babić i Emili traže priznanje vrijednosti materijala i akontaciju troškova nabave, što im Albini u suglasnosti s gradskom upravom ne odobrava. Tom prilikom poduzetnici traže i odobrenje dodatnih sredstava zbog poteškoća koje su se pojavile oko temeljenja zgrade, a nepredviđenih u troškovniku. U studenome 1938. upućuju pak molbu za produljenje roka gradnje za tri mjeseca. Razlog tomu bili su radnici i obrtnici koji nisu htjeli započeti s radom jer su prethodno podnijeli zahtjev za sklapanjem kolektivnog ugovora koji Gradsko vijeće i Alfred Albini ne prihvaćaju u potpunosti, što je još u lipnju 1937. rezultiralo njihovim štrajkom.¹⁸

Babić i Emili do sredine veljače 1938. okončali su armiranobetonske radove na maloj dvorani, nakon čega su obrtnici (limari, stolari, klesari, tesari) trebali obaviti svoj dio posla. Poduzetnici nastavljaju s radovima na velikoj dvorani i na hotelu koji su između lipnja i rujna bili zgotovljeni. No i nakon dovršenja svih triju zgrada obrtnici ne započinju sa svojim dijelom posla jer poglavarstvo s njima nije bilo dogovorilo nikakvu pogodbu. Babić i Emili smatraju da im je time učinjena znatna šteta, podsjećajući da je u izvršavanju posla promjena nastupila na samom početku radova kada je valjalo napraviti mnogo veći iskop negoli je to bilo predviđeno te omašnije betoniranje temelja nebodera i okolnih potpornih zidova radi zaštite od potresa. Bilo je neophodno izvesti i armiranobetonske stropne konstrukcije, što je u konačnici prouzročilo znatno dulje trajanje radova. Unatoč nastalim problemima, sve armiranobetonske radnje za malu i veliku dvoranu i neboder bile

8 a i b.
Hrvatski kulturni dom u izgradnji,
Arhiva Damir Emili, Rijeka (foto:
B. Emili)

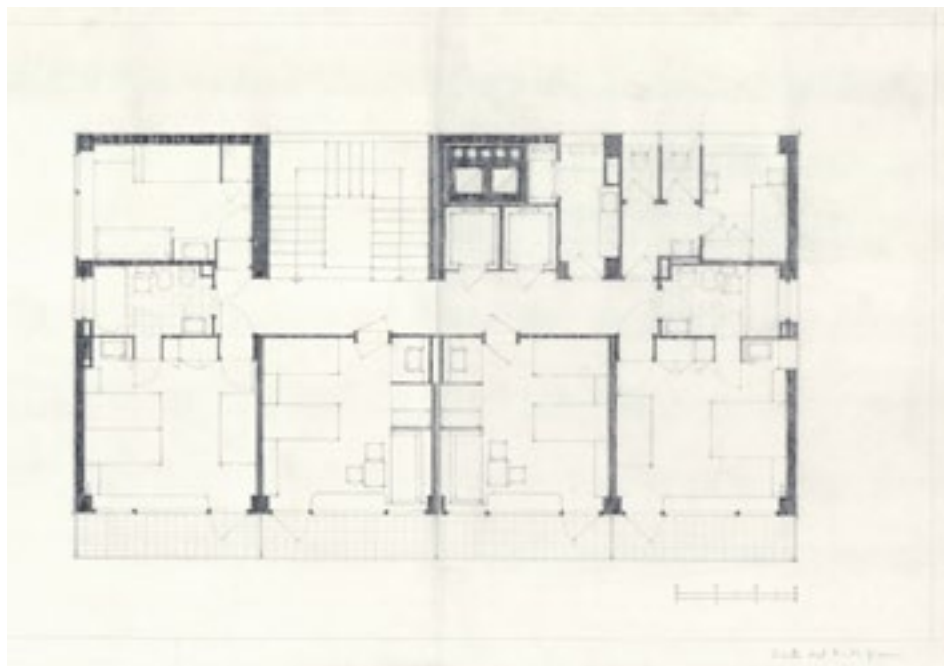
Croatian Cultural Centre under
construction, Damir Emili Archive,
Rijeka

9.

Alfred Albini: tlocrt
karakterističnog kata hotela,
1939., Državni arhiv Rijeka, HR-
DARI-58, Gradski građevni uredi
Sušak 1922.-1947.

Alfred Albini: ground plan of a
characteristic hotel floor, 1939,
State Archive in Rijeka, HR-DARI-58,
Municipal Construction Offices in
Sušak, 1922-1947

su obavljene te je bio izvršen preduvjet za ponovno aktiviranje obrtnika, što se nije dogodilo i zbog čega poduzetnici nisu mogli obaviti ostale zidarske radnje. I nakon što su prošli svi rokovi izgradnje, ugovorenih 20 mjeseci i produžetak od tri mjeseca, tijekom čitavog tog vremena izostaju obrtnički radovi za koje su licitacije raspisane tek u ožujku 1939. Babić i Emili stoga se u lipnju opetovano obraćaju poglavarstvu jer se nisu osjećali dužnima nastaviti posao. No njihova sklopljena pogodba s gradom još je bila na snazi zbog odredbi Općih građevinskih uvjeta kao dijela ugovora, što je podrazumijevalo automatsko produljenje roka gradnje na godinu dana ako se pojave okolnosti i zapreke koje to opravdavaju. Gradsko poglavarstvo, unatoč neodobranju postupka poduzetnika, ipak ih obeštećuje, ali se ne osjeća krivim za prekid težačkih i drugih poslova jer to drže posljedicom političkih prilika (sl. 8 a i b).¹⁹

U lipnju 1939. gradnja je nastavljena u punom opsegu. Albini je konačno izradio i tlocrt karakterističnog kata hotela s četirima sobama orijentiranim južno i dvjema sjeverno (sl. 9). Krajem godine prilaže prijedlog promjene rasporeda soba s kupao-nicama i bez njih.²⁰ Izradio je i nacrt za uređenje dvaju apartmana na četvrtom katu prema uputama inž. Zlatka Prikrila. Prijedlog za pokućstvo salona u apartmanima namjeravao je podnijeti s raspisom za cijeli unutrašnji namještaj.²¹

Usprkos uloženom trudu i dobrim namjerama Babića i Emilija, u veljači 1940. ponovno nastupa opće nezadovoljstvo slabim napredovanjem radova. Vladalo je potpuno nesuglasje s bravarima, stolarima i dobavljačima materijala pa posao nije mogao teći regularno. Poduzetnici se zbog svega toga nisu smatrali odgovornima te zbog nagomilanih problema traže komisijski očevid na licu mjesta. Prestanak ugovorne obaveze za Babića i Emilija nastupio je 9. 11. 1940. s kojima je, mišljenjem Albinija, valjalo sklopiti novu pogodbu ili odabrati nove izvođače.²²

Nakon studenoga 1940. u Državnom arhivu u Rijeci staju podatci povezani s bitnim činjenicama o procesu izgradnje HKD-a i njegova konačnog dovršenja. Ono što je ostalo zabilježeno u 1941. i 1942. odnosi se na bravarske radnje i nabavu dizala za robu i triju osobnih dizalica.²³ Prema napisima u lokalnim novinama, početkom 1941. Dom je u cijelosti bio obložen kamenom i polako je poprimao definitivni

vanjski izgled. Uklonjene su ograde i skele. Nedostajalo je još dovršenije unutrašnje opreme. Gradnja Doma u lokalnim je medijima uglavnom popraćena pozitivnim tonovima, s naglašenim zadovoljstvom i civilnim ponosom što će Sušak dobiti monumentalnu građevinu javnog karaktera, premda su upućivane kritike na račun njegova izgleda koje možemo pripisati nerazumijevanju leksika moderne arhitekture. Veliki troškovi podizanja Narodnog doma u predratnim godinama obilježena gospodarskom krizom i nadirućom inflacijom, potaknuli su i apel nekoliko stotina radničkih obitelji ogorčenih gradnjom „luksuzne palače” umjesto radničkih stanova i socijalnih ustanova.²⁴

Alternative pročelja zgrade hotela

Odluka o oblaganju fasade zgrade hotela kamenom nije donesena *ad hoc*. Tijekom 1939. i 1940. raspravljalo se o različitim mogućnostima izvedbe pročelja – u staklu, salonitu, kamenu ili žbuci. Prvi prijedlog i odluka iz 1939. tiču se izvedbe u staklu, a drugi iz iste godine salonit pločama. Žbukanje je odmah isključeno, a konačna odluka donesena je početkom ožujka 1940. kada se za oblogu odabire bijeli kamen iz kamenoloma Pučišće na otoku Braču. U dogovoru s građevinskom upravom Alfred Albini je na kraju zatvorio hotelsku vertikalu s triju strana (istočne, zapadne i sjeverne) kamenom čemu je prethodilo više razmatranih alternativa.

Varijanta 1: stakleno pročelje

Na sjednici Gradskog odbora za gradnju Narodnog doma u lipnju 1939. za mogućnost oblikovanja hotelske zgrade staklom podnesen je izvještaj o licitaciji i prihvatu ponude Trgovačke tvrtke Spektrum d.d. iz Zagreba. Alfred Albini garanciju od dvije godine smatra primjerenom jer je riječ o materijalu „koji nije izvrnut trošenju takve vrste koja bi se pokazala tek nakon duljeg vremena”. Potreban materijal/staklo namjeravalo se dobiti iz Češke, a radnici „specijalisti” za njegovu ugradbu došli bi iz Njemačke gdje je tada došlo do opće vojne mobilizacije.²⁵

U listopadu 1939. Albini podsjeća da su za izvedbu fasade raspravljena četiri rješenja s odgovarajućim ponudama. Inačica s kamenom pokazala se preskupom s obzirom na sredstva koja su bila na raspolaganju. Staklo, nažalost, nije bilo izvedivo iz tehničkih razloga i zapreka povezanih s onovremenim međunarodnim (ne) prilikama. Angažman specijaliziranih majstora iz inozemstva bio bi dodatan trošak koji je u odabiru materijala inače bio primarni kriterij. Žbuka se odmah odbacuje jer je utvrđeno da kod visokih gradnji (nebodera) dolazi do oscilacija i neznatnog gibanja poput njihala zbog čega s vremenom nastanu sitne pukotine, dovodeći do propuštanja vode. Te pukotine nisu se mogle ni na koji način spriječiti jer je žbuka podrazumijevala cjelovitu masu. Ožbukana površina na zgradi nebodera/hotela bila bi osobito velika na stranama koje su najviše izložene kiši i vjetru, a dilatacijske fuge nisu u ovom slučaju bile pouzdano sredstvo jer su pukotine mogle nastati na sasvim drugom mjestu kao i kod velikih površina teraco podova.

Varijanta 2: oblaganje fasade salonitom

Uzimajući u obzir sve navedene mogućnosti, u određenom trenutku kao najpogodnija nametnula se oplata fasade hotela salonit pločama čiji je gorljivi zagovornik bio upravo Alfred Albini. Prema njegovu kazivanju, ploče bi se izvele pod kompresijom čime se povećavala njihova otpornost za razliku od valovitih ploča za pokrivanje krovova koje se iz tehničkih razloga nisu mogle proizvoditi pod jakim pritiskom. Albini navodi i veliku prilagodljivost predložene konstrukcije jer se svaka pojedina salonit ploča prema potrebi mogla zamijeniti pomoću visoke skele. Salonit je bio dobar i kao toplinska izolacija i kao domaći materijal, a i estetski je funkcionirao.

Prirodna svjetlosiva boja salonita, kako Albini pojašnjava, sama po sebi bila je lijepa, a odgovarala je i u pogledu istinitosti materijala. Razdiobom u velika plošna polja bio bi osiguran i dojam „lakoće i svježine” pročelja hotela čija bi arhitektonska masa bila strukturno izdvojena u odnosu na volumen s velikom dvoranom. Prijedlog je proučio i Odjel za tehničke radove Banske vlasti Banovine Hrvatske koji ga drži tehnički opravdanim, a u ekonomskom i praktičnom smislu u prednosti pred ostalim mogućnostima, posebno u odnosu na podneblje, utjecaj vlažnih i slanih vjetrova i veličinu ploha fasade. Inž. Zlatko Prikril upozorava na neophodnost izvrsnosti izvedbe kako bitumenski kit pod utjecajem sunca i težine salonit ploča ne bi „curio” iz svojeg utora. Naposljetku, na temelju prikupljenih informacija o dotada poznatim sličnim realizacijama zaključuje da ni ova vrsta materijala u kvalitativnom i estetskom smislu nije bila prihvatljiva.²⁶

Oplata fasade kamenim pločama

Do ožujka 1940. još nije bila donesena definitivna odluka o izvedbi fasade neobodera, koja postaje hitnom zbog napretka gradnje, pa kamena oplata preostaje kao jedina svrsishodna i prikladna alternativa. Kako bi se troškovi sveli na što manju mjeru, a da izvedba bude tehnički i estetski na visini, predlaže se da se upotrijebe brušene ploče od domaćeg bračkog kamena najbolje kvalitete. Premda je bio nešto skuplji od mramora „San Matteo” koji je također dolazio u obzir, odbor se ipak opredjeljuje za domaći materijal. Tehnički elaborat za predloženo rješenje izrađuje Alfred Albini radi pripreme ponuda i pogodba.²⁷

Krajem studenoga za izvedbu radova sklopljena je pogodba s Vladimirom Piškulićem, ovlaštenim klesarskim majstorom iz Sušaka. No ponude za klesarske radove, obloge od umjetnog kamena i *teraco* podova razmatrane su još 1938. kada obrtnici prilažu uzorke materijala s vidljivim načinom obrade. Tražilo se i da svaka ploča bude nošena sama za sebe, te da se upotrijebi dovoljan broj solidno pocinčanih željeznih sidara („skoba”) ubetoniranih na način da ploče budu sigurno i trajno povezane s konstruktivnim dijelovima zgrade.²⁸

Premda je Albini na kraju zatvorio zgradu hotela s triju strana kamenom oblogom, to ga nije spriječilo da na najatraktivnijoj južnoj fasadi primjeni inovativno rješenje koje je rezultiralo prozračnošću i elegancijom čemu doprinose horizontalni potezi ostakljenih ograda balkona i lođa, široki rasponi prozorskih otvora, te transparentne stijene krovne terase. Upravo novootkrivena fotografska dokumentacija iz 1945. u posjedu Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, autora Milana Pavića, daje nam uvid u taj prvotni izgled hotelskog dijela kompleksa, koji dosad nismo poznavali (sl. 10).

Vanjska i unutrašnja oprema Narodnog doma

Pročelja Hrvatskog kulturnog doma izvedena u kamenu, bez profilacija i istaka, pružala su mogućnost strukturnog kontrasta s mnogobrojnim prozorskim krilima, jednostrukim i višestrukima, izvedenima u željezu ili drvu, kojima se posvećuje posebna pažnja. Jednaka pažnja posvećuje se i ukrasnim nadsvjetlima koja su se mogla otvoriti ili su bila fiksna, ostakljenjima koja služe u svrhu ventilacije, prozorima hotelskog hola, stijenama između kavane i terase, izlozima dućana. Višekrilna vrata ulaznog vestibula u sklopu zgrade s velikom dvoranom izvode se s dovratnikom od bakrenočeličnog lima, koja se ostakljuju zrcalnim staklom.

Posebno zahtjevna bila je izrada željeznih krila na pročelju kavane i južne željezne stijene na zgradi hotela, od trećeg do trinaestog kata, čije se ograde lođa i balkona reprezentativnih prostorija i hotelskih soba izvode s ostakljenim parapetom prema odrednicama Troškovnika bravarskih radnji čiji je potpisnik Alfred Albini.

10.
Južno pročelje hotelskog
dijela Narodnog doma, 1945.,
Hrvatski državni arhiv, Zagreb,
HR-HDA-1422, Agencija za
fotodokumentaciju (foto: M. Pavić)

South façade of the hotel area at
the Croatian Cultural Centre, 1945,
Croatian National Archives,
Zagreb, HR-HDA-1422, Photo-
documentation Agency

Pregradne stijene među hotelskim sobama također se ostakljuju te stijene terase na četrnaestoj etaži sa 72 jednako visoka i jednostruko ostakljena prozorska krila.²⁹ Ograde balkona u armiranom staklu preinačene su već 1948./1949. pri sanaciji ratnih oštećenja kada dobivaju mrežastu strukturu, vjerojatno iz praktičnih i sigurnosnih razloga. Tom prilikom stijene s jednostruko ostakljenim prozorima hotelske terase učvršćuju se rešetkastim željeznim okvirom (sl. 11).³⁰

Albini je u Troškovniku bravarskih radnji zamislio i ogradu stubišta hotela, od prvog do trinaestog kata, sastavljenu od jednostavnih okvira za postav jednostrukog armiranog stakla, sa stubišnim prihvatnikom od almasiliuma (legura silicija, aluminijska i magnezij). Ogradu od identičnog materijala ima i svečano stubište koje se u sklopu kulturnog centra iz foajea u prizemlju penje do velike dvorane na prvom katu. Ograda stubišta hotela vjerojatno nije izvedena prema izvornoj autorovoj ideji jer je poznat (izveden) jedino njezin mrežasti raster (sl. 12).

Stolarija cjelokupnog kompleksa oblikuje se u hrastovini ili mekom drvu (ovisno je li bila vanjska ili unutrašnja), kao i namještaj za reprezentativne prostorije i sobe hotela, kavanu i restoran, plesnu dvoranu i klubove, urede i nusprostorije. Podovi u hotelskim sobama i dvoranama parketiraju se, dok se linoleum postavlja u hodnicima, a u restauraciji i kavani podloga estrih zbog velikog protoka korisnika. Rolete se izvode od bojena i impregnirana platna, sunčane tende i „žaluzine” od širokih „rezonantnih daščica” iz bosanske suhe beščvorne borovine. Staklena stijena kavane zaštićuje se čeličnom roletom, a vanjska terasa „sunčanom plahtom” nje-mačkog sistema na škare.³¹ Tapetarske radnje nipošto nisu bile nebitne, pogotovo

11.

Južno pročelje hotela *Neboder*,
1949., Hrvatski državni arhiv,
Zagreb, HR-HDA-1422, Agencija
za fotodokumentaciju (foto: M.
Pavić)

South facade of Hotel *Neboder*,
1949, Croatian National Archives,
Zagreb, HR-HDA-1422, Photo-
documentation Agency

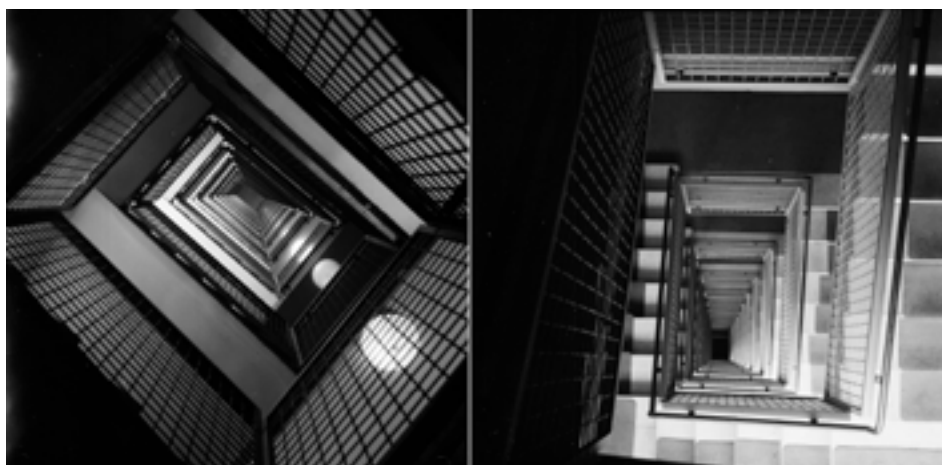

odabir i postav tendi, što je još u Pičmanovu idejnom projektu bio predmet njegova pomnog promišljanja u vezi s približavanjem *geniusu loci*.³² Zbog postizanja nužne reprezentativnosti u vanjskom izgledu zgrade HKD-a, u natječajnim propozicijama nije osobito visoko kotirala primjena ambijentalnih arhitektonskih elemenata poput balkona, pergola i vanjskog stepeništa, pa se duh podneblja na modernoj građevini, te slikovitost i dinamičnost pročelja nastojalo postići u detaljima opreme upravo poput sunčanih tendi. I u tonovima boja korištenima za ličenje interijera provlači

12.

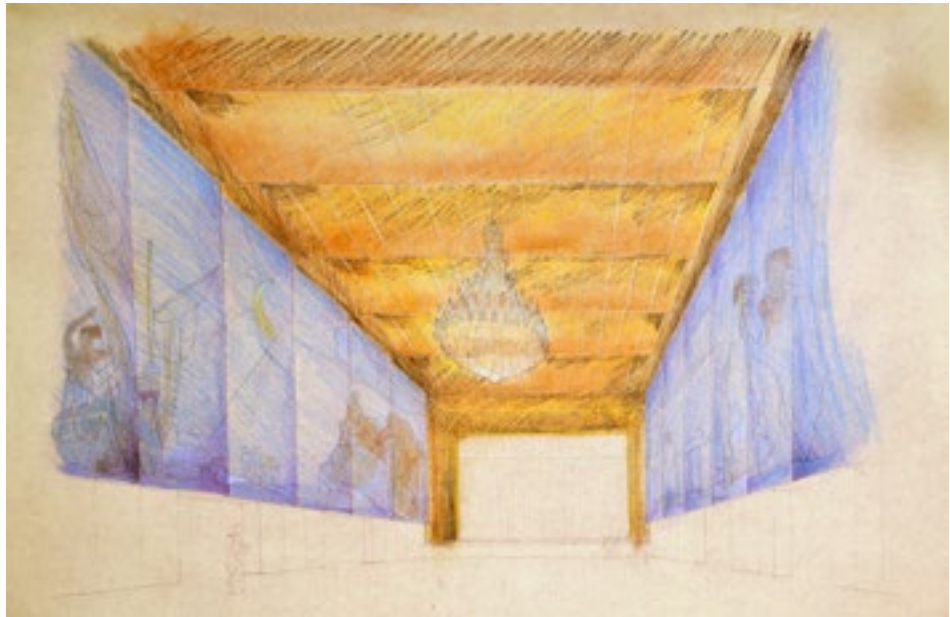
Unutrašnje stepenište hotela
Neboder, 1955., Hrvatski državni
arhiv, Zagreb, HR-HDA-1422,
Agencija za fotodokumentaciju
(foto: Benko)

Inner staircase of Hotel *Neboder*,
1955, Croatian National Archives,
Zagreb, HR-HDA-1422, Photo-
documentation Agency

13.
Alfred Albini: perspektivna skica
interijera velike dvorane Narodnog
doma, 1938.-1940., Muzej grada
Zagreba, ostavština Alfreda
Albinija

Alfred Albini: perspective sketch of
the interior of the large hall at the
Croatian Cultural Centre, 1938-1940,
Zagreb City Museum, legacy of
Alfred Albini

se inspiracija podnebljem. Tako se za obradu zidova hola hotela i kavane predlaže tamnomodri olič, dok se stupovi stubišta između hola i kavane zamišljaju u sivo-modroj boji. Za ograde loža i galerija sugerira se jednostavna siva boja. Kamenom neobloženi zidovi foajea zgrade velike dvorane planiraju se u žučkastom tonu kako bi se postigla usklađenost toplih i svijetlih nijansi s površinom poda te istaknulo dvokrako granitno stepenište.³³

Sačuvana je i perspektivna skica unutrašnjosti dvorane autora Alfreda Albinija koji u oslicima na uzdužnim zidnim ploham vizualizira prizore morskog pejzaža s drvenim jedrenjakom u prvom planu. Uočavaju se i naznake urbane strukture na brijegu, te drugi stilizirani motivi uronjeni u modri tonaliteta. U zamisli interijera velike dvorane Albini, čije su grafičke i slikarske sklonosti tada već dobro poznate, vjerojatno je pod utjecajem *art déco*a i onovremene težnje za reafirmacijom tradicionalnog zidnog slikarstva (sl. 13).³⁴

Dovršetak gradnje HKD-a i stavljanje u funkciju kompleksa nakon Drugog svjetskog rata

Posljednja verzija izvedbenog projekta Alfreda Albinija nije sačuvana te se na temelju arhivske dokumentacije ne može slijediti tijekom preinaka projekta u posljednjoj fazi izgradnje, a ne možemo sa sigurnošću utvrditi ni „nulto stanje” objekta po realizaciji u usporedbi s kojim bismo mogli detektirati sve kasnije promjene, posebice adaptacije unutrašnjosti. Albini je, međutim, ostavio pisano svjedočanstvo o svojem angažmanu na Domu iz kojeg možemo pretpostaviti da su se poslijeratne intervencije odvijale u režiji lokalnih izvođača i pod nadzorom općine. („Narodni dom u Sušaku izvodio je od 1936. Albini po vlastitom projektu, prihvaćajući Pičmanovu inicijativu, da se ovom prilikom ostvari najviša građevina (hotel) u našoj zemlji. Radovi su prekinuti uslijed rata, tako da današnje stanje predstavlja fragment, iako je provizorno osposobljen za upotrebu bez daljnje suradnje Albinija.”)³⁵

Kraj rata Hrvatski kulturni dom dočekao je tek s manjim oštećenjima vanjskog oplošja te nedovršenog uređenja unutrašnjosti. U obnovi u ratu stradalog Sušaka vidnu ulogu odigrao je Građevinski odsjek Gradskog narodnog odbora koji je izveo obimne radove pod svojom ingerencijom, premda je raspolagao skromnim sredstvi-

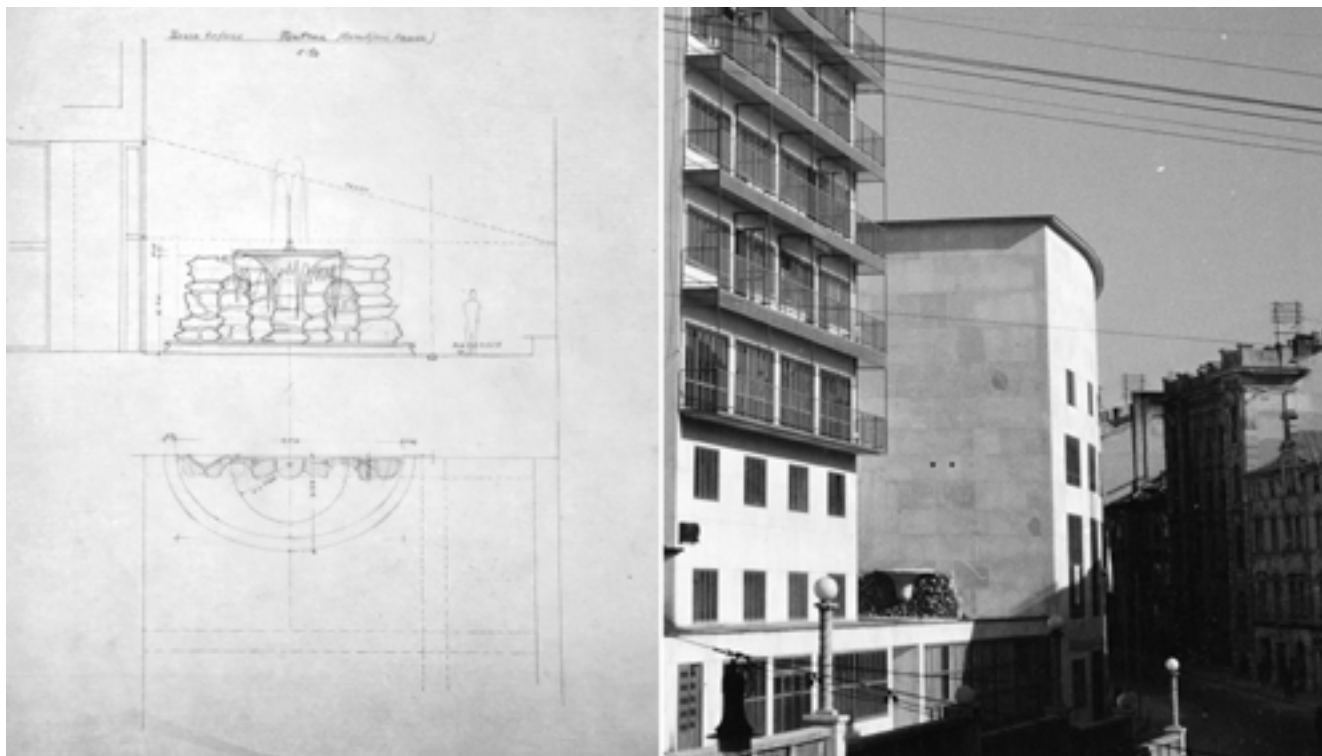
ma. Velika kazališno-koncertna dvorana osposobljena je 1946. kada je zdanje nazvano Kulturni dom *Vladimir Nazor*, te u istoj zgradi kulturnog centra nova gradska biblioteka s čitaonicom i spremištem knjiga. No cjelokupno opremanje kompleksa, pogotovo hotelskog dijela s planiranim uređenjem 55 soba, protegnulo se u 1947., za što je bio odobren kredit. U višemilijunsku svotu nisu bili uračunati troškovi za snabdijevanje hotelskih prostorija svim „potrepštinama”, a to se odlučilo izvesti tijekom 1948. kada prema napisima u lokalnom tisku hotel kreće s poslovanjem. Osiguran je kredit i za namještanje velike dvorane, uključujući vestibul, foaje i stubište, blagajnu, garderobe i projekcijske komore čijim se stavljanjem u funkciju pokušalo udovoljiti velikoj kulturnoj potrebi Sušaka: skupovima, zabavama, koncertima, kazališnim priredbama i kinopredstavama. Prostorije se uređuju jednostavnije nego što je prvotno planirano. Nisu mogle imati skupocjene i luksuzne predmete, ali se nastojalo sa što manje sredstava postići što bolji efekt. Istovremeno se vrše popravci oštećenja zgrade u ratu i dovršavaju neobavljene radnje u vezi s grijanjem i zračenjem te postavom električne rasvjete.³⁶ Velika dvorana nakon rata, premda nije bila interijerski i scenski definirana, služila je kao kinodvorana i Pionirsko kazalište, a sedamdesetih godina kao Komunalno kazalište I. pl. Zajca koje se u tom periodu rekonstruirala.

Kavana *Neboder* s 240 mjesta u dvorani i na ljetnoj terasi otvorena je 1950.; na terasi tih godina dominira začudna Albinijeva fontana glatke kamene konhe utonule u masivni „bunjato” podnožja (sl. 14).³⁷ U proljeće 1955. započinje obnova prostorija bivšeg salona i skupnih sanitarija na drugom katu zgrade hotela u svrhu restorana *Neboder*. Projekt je sastavio B. Hlača, a pregledao inž. Senjanović. Uslijedilo je 1959. uređenje kavane na četrnaestoj etaži prema projektu inž. Lorencina i u izvedbi poduzeća Građevinar iz Rijeke. Nadvišena je konstrukcija poda, pristupne stepenice obložene su hrastovinom. Montiran je novi šank i riješeno osvjetljenje interijera uz obradu zidnih površina. Cjelokupnom ugođaju doprinosio je moderan namještaj s

14.

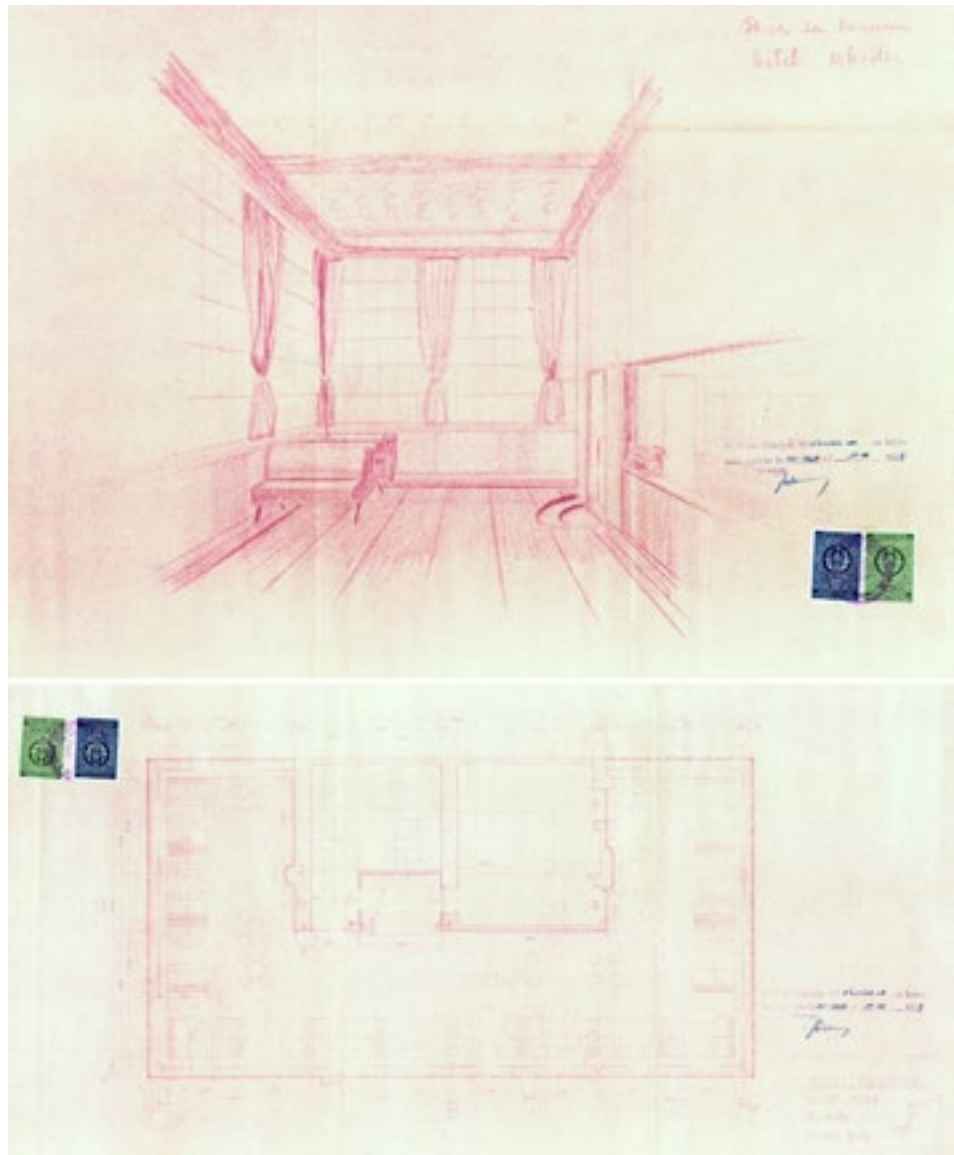
Alfred Albini: nacrt fontane na terasi Narodnog doma, 1938.-1940. i fotografija izvedene fontane, 1949. (detalj), Hrvatski državni arhiv, Zagreb, HR-HDA-1422, Agencija za fotodokumentaciju, Muzej grada Zagreba, ostavština Alfreda Albinija (foto: M. Pavić)

Alfred Albini: design of a fountain on the terrace of the Croatian Cultural Centre, 1938-1940, and a photo of the finished fountain, 1949 (detail), Croatian National Archives, Zagreb, HR-HDA-1422, Photo-documentation Agency, City Museum of Zagreb, legacy of Alfred Albini

15.
Inž. Lorencin: projekt uređenja kavane na 14. katu hotela *Neboder*, 1959., Državni arhiv Rijeka, HR-DARI, JU-111, Narodni odbor općine Sušak 1955.-1962.

Engineer Lorencin: project for renovating the coffee shop on the 14th floor of Hotel *Neboder*, 1959, State Archive in Rijeka, HR-DARI, JU-111, National Committee of the Sušak Municipality, 1955-1962

ugodnim foteljama. Postojeća željezna prozorska rešetka bila je u dobrom stanju pa je samo popravljena. Obradene su ovalne udubine stropa s nijansiranjem u tonovima po izboru građevne uprave (sl. 15).³⁸ „Nebodersku” kavanu Rijeka je tako dobila neposredno nakon Ljubljane i Zagreba. Najviša u gradu, radi atraktivnosti i panoramske vizure, s vremenom je postala omiljeno okupljalište građana, a odjednom je mogla primiti više od stotinu posjetitelja. Stolovi sa stolicama bili su razmješteni pokraj staklene stijene pa su gosti uz kavu mogli uživati u vidiku na Rijeku i kvarnersku rivijeru, za što su bili osigurani i dalekozori. Staklene površine propuštale su u prostoriju kavane toliko sunčeve topline pa i u zimsko doba za lijepog vremena gotovo da nije bilo neophodno grijanje. Postojeći neonski natpis „Hotel” premješten je na krov nebodera, a postavljen je i novi vertikalni neonski natpis „Kavana”.³⁹ Sadržaj i ponudu hotela *Neboder*, ali i općenito zabavne, uslužne i turističke sadržaje grada Rijeke obogatilo je i uređenje plesne dvorane izvedeno u isto vrijeme. Njezinu su unutrašnjost iz osnove promijenile pastelne boje harmonično ukomponirane sa zidovima, brušeno zrcalo na povećoj plohi zida, udvostručen broj naslonjača i mo-

derni bar-pult. Na stropu su ugrađeni fluorescentni krugovi u trima bojama koji su u različitim kombinacijama s ostalim indirektnim rasvjetnim izvorima stvarali poseban ugođaj.⁴⁰

Intervencije na sklopu HKD-a tijekom idućih desetljeća bile su uglavnom tehničke naravi, dok su veći zahvati izvedeni nakon 1990. Prema projektu Rijeka-projekta (inž. Antolović-Pavoković-Persiće) 1996. je definirana višenamjenska velika dvorana, uređen foaje i modernizirana tehnička logistika.⁴¹ Hotel *Neboder* posljednji je put renoviran 2007. pa je zahvaljujući tomu po važećoj kategorizaciji dobio treću zvjezdicu. Uređeni su ulazni hol i recepcija, hodnici i dizalo. Sve su sobe temeljito obnovljene.⁴² Idejni projekt za kavanu u prizemlju (izvorno restoran) hotela *Neboder* i garažu u suterenu iste godine izradio je projektni tim Randić-Turato.⁴³

Zaključak

Činjenica da je Alfred Albini izradio barem četiri verzije nacrtna dokumentacije Hrvatskog kulturnog doma u Sušaku u rasponu od nekoliko godina (1936. – 1938.), svjedoči kako je tijekom razrade projekta došlo do znatnih kolebanja, odnosno promjena originalnog plana i programa. Uzroke treba tražiti prije svega u financijskim ograničenjima i zatečenim problemima na gradilištu, a u posljednjoj fazi i nepovoljnim političko-ekonomskim prilikama: početku Drugog svjetskog rata, potom ratnim oštećenjima te teškoj gospodarskoj situaciji u godinama poraća. Navedene su se okolnosti na izvedbu odrazile na sljedeći način: 1.) od prvotne razrade Pićmanova natječajnog rješenja do treće varijante Albini je reducirao opseg terase, koja je od ozelenjenog otoka i „dnevnog boravka” Sušačana svedena na pristupni, vanjski spoj hotela i male dvorane; 2.) mala je dvorana između druge i treće verzije smanjena u površini kako je hotel pomican prema jugozapadnom dijelu parcele te se polako gubila prostorna veza hotelskog tornja i istočnog korpusa građevine; 3.) hotelski toranj u završnoj obradi ima rastvoreno samo južno pročelje, dočim su preostale fasade introvertirane, odnosno njihova je kamena oplata minimalno perforirana prozorskim otvorima. U svim projektima, od Pićmanova natječajnog („svjetionik”) te svim Albinijevim varijantama, pa i tzv. izvedbenom rješenju, proteže se vizija ostakljenog tornja koji bi bio novi urbani marker Sušaka, a koji bi se i drukčijom vanjskom obradom vizualno odijelio od ostatka Doma. Albinijeve inačice, dakle, zadržavaju ostakljenje na južnoj i zapadnoj strani, na fasadama koje su najreprezentativnije u slici grada, a tek uoči rata, pritisnut financijskim nedaćama općine, Albini pristaje obložiti tri strane tornja kamenom. Međutim, realizirana južna fasada hotela *Neboder*, koja uključuje balkone i lođe s parapetima u armiranom staklu, u povijesno-umjetničkom pogledu od izuzetnog je značenja i zaslužuje osobito vrednovanje i pozornost. Izgled fasade prema nedavno otkrivenoj Pavićevoj fotografiji iz 1945. upućuje na činjenicu da je ona u cijelosti izvedena prema odrednicama Troškownika za bravarske radove za koji je tehnički elaborat izradio upravo Alfred Albini. Navedeno izvedeno rješenje afirmira Albinija kao projektanta i nadzornog organa koji je „ostakljenjem” južnog pročelja u mogućim okvirima i ostakljenjem te perforiranim betonskim stropom nad hotelskom terasom na četrnaestom katu u cijelosti postigao dojam transparentnosti zgrade hotela, što je zagovarano i u izvornom Pićmanovu projektu. Utvrđivanje prve faze izvedbe hotela prije poslijeratnih intervencija, prema tome, ne dodaje samo još jedan kronološki sloj na ionako prebogat i složenu povijest planiranja i ostvarivanja HKD-a, već može poslužiti i kao poticaj da preispitamo uvriježene vrijednosne sudove, u prvom redu favoriziranje Pićmanova rješenja kao avangardnijeg u odnosu na Albinijevo, ali i da više cijenimo Albinijevo ustrajnost da se početna ideja ovog graditeljskog zahvata materijalizira u realiziranom objektu, nesklonim vremenima usprkos.

Hrvatski kulturni dom, dovršen u godinama teških poratnih prilika, te do kraja 40-ih godina 20. stoljeća stavljen u funkciju s ugostiteljsko-hotelskim i kulturnim sadržajima, desetljećima nakon izgradnje nije u potpunosti ostvario očekivanu ulogu žarišta kulturnog života Sušaka, iako je udomljavao kinematograf i Pionirsko kazalište. Uzroke vjerojatno treba tražiti u činjenici što je Sušak nakon Drugog svjetskog rata sjedinjen s Rijekom te prestaje funkcionirati kao autonoman grad, pa se i društveni život postupno premješta bliže Korzu i središtu ujedinjenog grada. To je svakako utjecalo i na funkcioniranje čitavog sklopa koji je zamišljen kao kulturno i turističko žarište samostalne urbane cjeline, a dovršen u potpuno drukčijim društvenim i političkim prilikama. Obnovom 1996. i otvaranjem Galerije Kortil HKD počinje obnašati svoju prvotnu namjenu te se jače uključuje u kulturni život Rijeke. Tada se inzistiralo i na promjeni imena u Hrvatski kulturni dom na Sušaku, čime se, barem simbolički, očuvalo sjećanje na samostalnost međuratnog Sušaka. Glede hotela, od poraća je kontinuirano u funkciji pa je u zgradu više puta ulagano kako bi se osuvremenio i proširio standard ugostiteljske ponude i komfor smještajnih jedinica, a adaptirani su i poslovni prostori u prizemlju. U urbanističkom smislu beskompromisna težnja za smještanjem ovog izrazito složenog objekta u usko središte Sušaka ostavila je u naslijeđe određene komunikacijske probleme, pogotovo jer sve do posljednje rekonstrukcije 2007. nije realizirana garaža koju je tijekom gradnje Albini zamišljao u suterenu, na mjestu izostavljenog bazena. U potrebi za uspješnim obavljanjem svojih funkcija, hotel *Neboder* i HKD u budućnosti će zasigurno prolaziti kroz nove transformacije svojeg građevnog tkiva, zbog čega je bitno da njihovo koncipiranje počiva na premisi poznavanja, poštovanja i zaštite bitnih prostornih i oblikovnih vrijednosti baštinjenog kompleksa.

BILJEŠKE

¹ JULIJA LOZZI-BARKOVIĆ, Hrvatski kulturni dom u Sušaku – prilog istraživanju i valorizaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005.), 287.

² Tamara Bjažić Klarin uspostavila je novu kronologiju idejnih rješenja Doma. Nacrte pod geslom *Kortile* u Hrvatskom muzeju arhitekture datirane u 1933./1934. autorica pretpostavlja da su rezultat narudžbe sušačke općine prema Radnoj grupi Zagreb kao prednatječajna studija Narodnog doma. Natječajno rješenje također pripisuje kolektivnom zalaganju RGZ jer ga je u tom trenutku Pičman potpisao kao jedini član grupe s aktivnim ovlaštenjem po uskrati prava projektiranja arhitektima u javnim

službama u ožujku 1933. TAMARA BJAŽIĆ KLARIN, *Ernest Weissmann: Društveno angažirana arhitektura 1926. - 1939.*, Zagreb, 2015., 145.

³ TAMARA BJAŽIĆ KLARIN (bilj. 2), 146, 152.

⁴ Državni arhiv Rijeka (dalje HR-DARI), Gradski građevni uredi Sušak 1922.-1947. (dalje HR-DARI-58), kut. 51: Društveni domovi/ Hrvatski kulturni dom (Narodni dom, Gradski dom, Narodni dom kralja Petra II, Sušački neboder), gradnja 1934.-1943.: tehnička dokumentacija te razni spisi; Hrvatski muzej arhitekture HAZU (dalje HMA), AKP.97.9A: Prvonagrađeni Pičmanov projekt iz 1935.; TOMISLAV PREMERL, *Hrvatska moderna ar-*

- hitektura između dva rata, Zagreb, 1989., 59–60; JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1) 253–255; DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, Zagreb, 2007., 423–426; NANA PALINIĆ, *Riječka kazališta*, Rijeka, 2016., 403–407.
- ⁵ Muzej grada Zagreba (dalje MGZ), Ostavština Alfreda Albinija (natječajni rad iz 1934./1935.).
- ⁶ U Državnom arhivu u Rijeci sačuvana je vrlo iscrpna pisana dokumentacija o natječajnim projektima i svim sudionicima natječaja u kojoj se ime Alfreda Albinija ne spominje. O tome svjedoče sljedeći fondovi i pojedinačni spisi: HR-DARI-58, kut. 51: Društveni domovi / Hrvatski kulturni dom (Narodni dom, Gradski dom, Narodni dom kralja Petra II, Sušački neboder) – Natječaj za idejnu osnovu radnje Narodnog doma u Sušaku, spis br. 6313 – Zapisnik ocjenjivačkog suda sastavljen u Sušaku 3. 4. 1935. O Albinijevu (ne)sudjelovanju na natječaju vidjeti: NANA PALINIĆ (bilj. 4), 414; ANDREJ UCHYTIL, *Arhitekt Alfred Albini*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1990., 45, 54; JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 290.
- ⁷ ANDREJ UCHYTIL (bilj. 6), 138–140.
- ⁸ JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 292.
- ⁹ Alfred Albini (1986. – 1978.) studij arhitekture upisuje na Visokoj tehničkoj školi u Beču, a nastavlja s prvom generacijom na Arhitektonskom odjelu Tehničke visoke škole u Zagrebu i diplomira 1923. Asistent je Viktora Kovačića na istom odjelu gdje ostaje do 1962. Albinijev opus, premda nevelik, važno je poglavlje povijesti hrvatske arhitekture 20. stoljeća (obiteljske i stambene kuće u Hvaru, Zadru i Zagrebu, projekt Muzičke akademije, Tehnološki fakultet u Zagrebu). Sinteza kontinuiteta povijesnog i modernog čini bitnu, ali ne i jedinu odrednicu njegova stvaralaštva. Albini se bavio i pitanjima urbanizma i zaštite spomenika kulture objavljujući stručne i teorijske radove. ŽARKO DOMLJAN, *Hugo Ehrlich*, Zagreb, 1979., 130–132, 269; ANDREJ UCHYTIL, ARIANA ŠTULHOFER, *Arhitekt Alfred Albini*, Zagreb, 2007., 4–5, 96–109; ANDREJ UCHYTIL, KARIN ŠERMAN, ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ, *Arhitekt Alfred Albini – rani radovi*, *Prostor*, god. 18, br. 1/39 (2010.), 82.
- ¹⁰ U vrijeme kada Pičman studira arhitekturu Albini je asistent prof. Hugi Ehrlichu na kolegiju Arhitektonske kompozicije koji preuzima 1936., kao i kolegij Arhitektura najnovijeg doba. To je bilo i vrijeme njegova preuzimanja gradnje Narodnog doma u Sušaku. Poznanstvo Albinija i Pičmana utemeljeno je zajedničkim radom na natječaju za Umjetnički dom Društva Strossmayer na Mažuranićevu trgu u Zagrebu 1931. kada Albini sudjeluje i u natječaju za projekt crkve Sv. Ćirila i Metoda u Sušaku. Opus Alfreda Albinija do preuzimanja izvedbe sušačkog Doma obuhvaća ostvarenja Hrvatskog doma i Gradske štedionice u Osijeku, kuća Balić i Žerjavić i vile Meixner u Zagrebu. ANDREJ UCHYTIL (bilj. 6), 44, 54, 198; JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, *Mogućnosti i dosezi međuratnoga sakralnog graditeljstva u Sušaku na primjeru pregradnje crkve Presvetoga srca Isusova*, *Prostor*, god. 15, br. 1/33 (2007.), 74; MELITA ČAVLOVIĆ, ANDREJ UCHYTIL, *Arhitektonske kompozicije Alfreda Albinija*, *Prostor*, god. 21, br. 45 (2013.), 28–30.
- ¹¹ Opseg i trajanje angažmana Kazimira Ostrogovića na realizaciji HKD-a još je otvoreno pitanje. Andrej Uchytal u svojem magisteriju prihvaća Albinijevu izjavu iznesenu 1953. prema kojoj je Ostrogović na gradnji HKD-a prisutan do 1943. (ALFRED ALBINI, *Historijski uvjeti suvremene arhitekture*, u: *Narodna Republika Hrvatska*, Informativni priručnik, Zagreb, 1953., 298–308), dok Idis Turato pomiče tu vremensku granicu unatrag, na 1941. jer je Ostrogoviću talijanska uprava Sušakom opstruirala rad (bio je uhićivan pa puštan na slobodu nekoliko puta do pridruživanja NOP-u 1943., što je moralo utjecati i na njegov nadzor gradilišta HKD-a). Kazimir Ostrogović, *Arhitektura*, (ur.) Grimmer, V., god. 60, br. 1/218 (2008.), 16; ANDREJ UCHYTIL (bilj. 6), 198.
- ¹² MGZ, Ostavština Alfreda Albinija; ANDREJ UCHYTIL (bilj. 6), 143–145.
- ¹³ HR-DARI-58, Mapa br. 24: Hrvatski kulturni dom: tlocrti katova, nacrti pročelja, presjeci s pečatom ing. Alfreda Albinija, MGZ, Ostavština Alfreda Albinija (izvedbeni projekt).
- ¹⁴ HR-DARI-58, Mapa 24: Hrvatski kulturni dom: tlocrti katova, nacrti pročelja, presjeci s pečatom ing. Alfreda Albinija; NANA PALINIĆ (bilj. 4), 414–415.
- ¹⁵ Najšira dimenzija zgrade hotela u Pičmanovu projektu bila je 16 m. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 292.
- ¹⁶ Leo Babić (1907. – 1971.) diplomirao je na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1932. kada se zaposlio u poduzeću F. Dedeka. Od 1935. do 1941. vodi vlastitu firmu sa sjedištem u Sušaku. Nakon rata, čiji je aktivni sudionik, radi u riječkom Brodogradilištu. Od 1954. do 1971. direktor je poduzeća Rijeka-projekt, a od 1970. naslovni docent na Fakultetu graditeljskih znanosti. Boren Emili (1901. – 1990.) završio je Tehničku školu u Budimpešti 1918. nakon čega kraće vrijeme radi u Zagrebu. Vlastitu građevinsku tvrtku otvara u Sušaku 1928., prešavši u partnerstvo s inž. Babićem. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, *Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka*, Rijeka, 2015., 34–36; *Hrvatski biografski leksikon*, I., (ur.) Kolumbić, N., Zagreb, 1983., 293.
- ¹⁷ HR-DARI-58, kut. 51: spis br. 19445-II-3-1937., spis br. 3036/1937., spis br. 5582/1937., spis br. 7605. Slavko Benedikt bio je najafirmiraniji od kandidata. Studirao je u Beču početkom stoljeća na Wien Technische Hochschule. Od 1904. do 1905. u Zagrebu vodi vlastiti atelje, a potom do 1931. radi s Aladarom Baranyajem.
- ¹⁸ HR-DARI-58, kut. 68: spis br. 14648 / pismo o predaji i potpisivanju ugovora o početku radova 12. 4. 1937. koji su trebali biti okončani u prosincu 1938.; *Graditeljske radnje*, Ugovor o gradnji Doma - ing. Babić i Boren Emili, spis br. 7605, sastavljeno u Sušaku 12. 4. 1937., pismo od 1. 9. 1937., spis br. 15318., spis od 1. 9. 1937.; spis br. 20549 / 26.11.1937., kut. 72: spis br. 22303 / 1938.; kut. 51: spis br. 11529.
- ¹⁹ HR-DARI 58, kut. 51: Statički proračun; Troškovnik za armirano-betonske radnje; kut. 68: dopis od 29. 6. 1938., spis br. 22303 / 26. 11. 1938.; spis br. 22832 / 6. 12. 1938., spis br.10120 / 3. 6. 1939., spis br. 10120/ 8. 6. 1939. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 261; NANA PALINIĆ (bilj. 4), 422.
- ²⁰ U cijelom hotelu Albini predviđa ukupno 23 kupaonice. Od toga 18 jedinica otpada na sobe s kupaonicom, 2 jedinice na apartmane i 3 za upotrebu 27 soba koje nemaju kupaonicu. Za posluđu je predviđeno 7 soba koje nisu precizno locirane. HR-DARI-58, kut. 68: tlocrt hotelskog kata; kut. 49: tlocrt kata s unesenim promjenama.

- ²¹ Albini smještaj apartmana na četvrtom katu drži dobrim jer su se na katu ispod nalazile prostorije za reprezentaciju pa je međusobna veza bila omogućena i bez upotrebe lifta. Apartmani su imali jednu ili dvije spavaonice i salon. HR-DARI 58, kut. 68: spis od 9. 12. 1939.
- ²² HR-DARI 58, kut. 68: pismo Gradskog poglavarstva od 26. 2. 1940., primjedbe napisane 5. 3. 1940., akt. br. 20552 / 40.; spis br. 23065 / 14. 11. 1940.
- ²³ HR-DARI 58, kut. 51: nabava dizala 1937. – 1942.
- ²⁴ JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 304.
- ²⁵ HR-DARI 58, kut. 72: spis br. 11627 / 27. 6. 1939.
- ²⁶ HR-DARI 58, kut. 72: spis br. 21356 / 39.
- ²⁷ HR-DARI 58, kut. 72: Referat inž. Zlatka Prikrila od 5. 3. 1940.
- ²⁸ Ostale ponude podnijeli su arh. Lovro Bilinić iz Zagreba (industrija mramora i granita), Prva Jugoslavenska proizvodnja umjetnog kamena i mramora Karla Uchytila iz Zagreba, klesarska radionica Rudolfa Matkovića te ovlaštenu klesarski majstori Božo Polić i Anton Rubeša iz Sušaka. Među ponuđačima 1938. bio je i Gustavo Carlo Bini, predstavnik tvrtke iz Carrare u Jugoslaviji radi eventualne narudžbe mramora „San Matteo” s tri različite gradacije. Za oblogu fasada, podova i stubišta spominju se brački kamen iz Pučišća ili domaći crveni mramor iz Sinja, za interijere brački ili kastavski mramor i domaći žuti mramor „Finor”. Alternativa za fasade i unutrašnjost bila je ružičasti mramor „San Matteo”, za stubišta i podove kamen „Rosso Verona”. Predlagan je i umjetni kamen. Vidljive fasadne obloge trebale su biti fino brušene, a kamen na unutrašnjim stijenama poliran. HR-DARI 58, kut. 72: spis br. 23665 / 22. 11. 1940., Troškovnik za klesarske radnje, radnje iz umjetnog kamena i teraco podovi.
- ²⁹ HR-DARI 58, kut. 51: spis br. 14122 / 19. 7. 1938., spis br. 3865 / 25. 2. 1939. Za izradu željeznih portala i stijena, prozora i vrata, ograda i okova početkom 1939. odabran je bravarski majstor Roko Ladišić iz Sušaka.
- ³⁰ O tome svjedoče fotografije Milana Pavića iz 1949. Hrvatski državni arhiv, Fond 1422/Agencija za fotodokumentaciju.
- ³¹ HR-DARI 58, kut. 50: Drvena oplata, ugrađeni i mobilni namještaj, radnje u metalu, tapetarske radnje; kut. 51: Troškovnik i posebni uvjeti za radnje unutrašnjeg uređaja.
- ³² Pičman u tome vidi mogućnost unašanja mediteranskog štih, nadovezujući se na idejno rješenje Radne grupe Zagreb koja također problematizira taj segment.
- ³³ HR-DARI-58, kut. 51: spis br. 3865 / 23. 2. 1939.; spis br. 3716 / 23. 2. 1939.; Raspis za radnje za unutrašnji uređaj; Troškovnik i posebni uvjeti za radnje unutrašnjeg uređaja.
- ³⁴ MGZ, Ostavština Alfreda Albinija (izvedbeni projekt, skica unutrašnjosti velike dvorane).
- ³⁵ ALFRED ALBINI (bilj. 11), 304. Kako nije sačuvana projektna dokumentacija koja bi odgovarala izvedenom stanju objekta, možemo izdvojiti samo pojedine rekonstrukcije na hotelskoj zgradi i kazališnom sklopu za koje je dokumentacija dostupna u Državnom arhivu u Rijeci ili, u slučaju novijih intervencija, u arhivima vlasnika zgrade.
- ³⁶ Sušak će dobiti kino-kazališnu dvoranu, *Primorski vjesnik*, Sušak, 27. 1. 1946., 3.; Rezultati rada Građevinskog odsjeka GNO-a Sušak u toku 1946., *Primorski vjesnik*, Sušak, 1. 1. 1947., 2; U planu Građevinskog odsjeka GNO Sušak, predviđeni su daljnji radovi za osposobljavanje važnih objekata, *Primorski vjesnik*, Sušak, 19. 2. 1947., 3; Započeli su radovi na uređenju hotelskih prostorija u sušačkom neboderu, Sušak, *Primorski vjesnik*, 28. 2. 1947., 3.
- ³⁷ HR-DARI 58, kut. 49: nacrt fontane; kut. 72: spis br. 23505 / 20. 11. 1940.; spis od 13. 1. 1941., Nova moderna kavana u Rijeci, *Riječki list*, Rijeka, 2. 4. 1950., 2. Zbog razornog djelovanja vode na kamen, fontana je uklonjena krajem šezdesetih godina.
- ³⁸ HR-DARI, Fond JU-111/ NO općina Sušak 1955. – 1962., kut. 139.
- ³⁹ „Neboderska” kavana prve goste primila je uoči Dana Republike. Kavana na vrhu Nebodera, *Novi list*, Rijeka, 27. 11. 1959., 2.
- ⁴⁰ Otvoren preuređeni bar hotela Neboder, *Novi list*, Rijeka, 19. 12. 1958., 2.
- ⁴¹ Najveći zahvat bilo je uređenje velike dvorane: konstrukcija gledališta, spuštanje stropa, obloga zidova, definiranje akustike i scenske rasvjete. Po posebnom projektu 1996. godine izvedena je zamjena dotrajale željezne bravarije fasadnih otvora na južnom pročelju novom aluminijskom u sivoj boji. MARIJAN BRADANOVIĆ, O Hrvatskom kulturnom domu, *Sušačka revija*, 13(1996.), 40–41.
- ⁴² Sobe su dobile vlastite kupaonice, što prije nije bio slučaj. Do tada je svaki kat imao dva sanitarna čvora za šest hotelskih soba, s tim da su dvije sobe imale direktan ulaz u njih. Obnovljene 54 sobe podijeljene su u dvije klase: standardne (sa spavaćim i sanitarnim dijelom) i superior (s pretprostorom, balkonom i klima uređajem). Izmijenjeni su namještaj i stolarija. Uređena je kongresna dvorana kapaciteta do 300 osoba (prostor nekadašnje kavana) i garaža s 20 parkirnih mjesta. Dokumentacija iz arhive Jadran hotela.
- ⁴³ Riječ je o površini od tristotinjak kvadrata s već postojećom kavanom i prostorijama za djelatnike i službene potrebe. Pored kavana, prema današnjoj garaži, nalazilo se skladište i ured pa se zidovi među trima zasebnim cjelinama ruše jer je dotadašnja društvena površina kavana bila nedovoljna. Na tom mjestu izvode se pult i šank. Postojeći se ulaz iz Strossmayerove ulice zadržao, kao i staklena stijena, ali promijenjenog rastera, radi dnevne rasvjete. Kavana je uređena u retro stilu pedesetih godina. Dokumentacija iz arhive Jadran hotela.